The Greek Review of Social Research

Vol 28 (1976)

28 Γ'

Μαρξισμός και ιστορικός χρόνος

Μαρία Τσάτσου

doi: [10.12681/grsr.354](https://doi.org/10.12681/grsr.354)

Copyright © 1976, Μαρία Τσάτσου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Τσάτσου Μ. (1976). Μαρξισμός και ιστορικός χρόνος. *The Greek Review of Social Research*, 28, 309–316. <https://doi.org/10.12681/grsr.354>

μαρξισμός καὶ ιστορικὸς χρόνος

τῆς
Μαρίας Τσάτσου

Κοινωνιολόγος

Μαρξισμός *εἶναι* ἡ ἱστορία. Ἡ δημιουργία τῆς ἱστορίας μέσ' ἀπὸ τῆ συνειδητῆ ἐπαναστατικῆ πράξης τῶν λαῶν. Μαρξισμός *εἶναι* ἡ ἱστορία ὄχι μόνο ἀπ' τῆ στιγμῇ πού τὰ τείχη τῆς κοινωνικῆς προϋστορίας γκρεμίζονται μὲ τὸ συγκεκριμένο καὶ ιστορικὸ φαινόμενο τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀλλὰ κι ἀπ' τῆ στιγμῇ πού θεμελιώνεται ἕνας καινούργιος τρόπος γιὰ νὰ συλλαβίσει κανεὶς ξανά τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Δὲν *εἶναι* τόσο τὰ λογικά αὐτονόητα πλαίσια τοῦ Μαρξισμοῦ σὲ κάποια στιγμῇ τῆς ἱστορίας πού *εἶναι* ἱστορικά σημαίνοντα, ὅσο τὸ γεγονός ὅτι αὐτὰ τὰ ὅρια σπᾶνε. Ξεπερνώντας τὸ ἱστορικὸ σύγχρονο, μέσα στὸ Μαρξισμό ἀπελευθερώνεται ἡ χαμένη ἱστορικὴ ἐνέργεια τῆς ἱστορίας. Ὁλόκληρὴ ἡ ἱστορία ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει στὸ βαθμὸ καὶ στὸ εἶδος τῆς συνειδητῆς ἀνθρώπινης ἱστορικῆς πράξης, σὰν ἔργο συγκεκριμένων ἀνθρώπων μέσα σὲ δομικὲς σχέσεις ἱκανὲς κάποτε νὰ καθοριστοῦν καὶ νὰ ἐρμηνευτοῦν. Ὡστε αὐτὸ πού φωνάζει ἡ παρούσα ἱστορικὴ στιγμῇ γίνεται ψιθύρος τοῦ παρελθόντος καὶ συνομιλία μὲ τὸ μελλοντικό. Αὐτὸ τὸ ξεπέρασμα *εἶναι* πού κάνει τὸ Μαρξισμό νὰ *εἶναι* ἢ νὰ *εἶναι* ξανά ἡ ἱστορία, αὐτὴ ἡ αὐτοανάδυση τῆς ἱστορίας πού ἦταν γράμμα νεκρὸ σὲ μὴ Μαρξιστικὲς ἱστορικὲς ἐρμηνείες.

Ἀπ' τῇ μιᾷ λοιπὸν ὁ Μαρξισμός *εἶναι* ἱστορία μὲ τὴν ἔννοια τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἱστορικῆς πράξης πού ἡ ἴδια διαμορφώνει τὸ ἱστορικὸ προτσές. Ἀπ' τὴν ἄλλη *κάνει* ἱστορία, δημιουργώντας ξανά τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν μέσ' ἀπὸ τὴν ἀνάλυση καὶ τὴν ἐρμηνεία του. Ἐρμηνεία, πού μᾶς ἀποκαλύπτεται μέσ' ἀπὸ τὶς ἰδιαιτερές κάθε φορὰ μορφῆς τῆς πάλης τῶν τάξεων μέσα στοὺς διάφορους κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς. Δὲν νοεῖται συγκεκριμένη Μαρξιστικὴ—καὶ ἄρα ἐπαναστατικὴ—ἱστορικὴ πράξη πού νὰ μὴ στηρίζεται σὲ μιὰ ὀρισμένη ἀντίληψη τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς κοινωνίας, ἄρα κάποια θεωρία τῆς ἱστορίας, καὶ σ' ὀρισμένες θεμελιακὲς ἀρχές ἢ ἐπιστημολογικὲς θέσεις πού νὰ στηρίζουν τὴ θεωρία αὐτή. Ἐτσι καὶ οἱ δύο ὄψεις τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου στὸ Μαρξισμό ἔχουν τὴν ἴδια βαρὺτητα: ἡ μιὰ σὰν κοινωνικοπολιτικὴ πράξη ἐφαρμογῆς τῆς Μαρξιστικῆς θεωρίας τῆς ἱστορίας, ἡ ἄλλη σὰν ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας πάνω στίς ἐπιστημολογικὲς θέσεις τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ.

Τὸ στοιχείο αὐτὸ τῆς ἀδιάσπαστης δυαδικότητος ἄλλωστε *εἶναι* πού συνιστᾷ τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς Μαρξιστικῆς θεωρίας ἀπέναντι σ' ἄλλες θεωρίες ἢ συστήματα ἰδεῶν: ἡ ἐνότητα θεωρίας καὶ πράξης καὶ ἡ ἀλληλόδρασή τους. Γιατὶ ἐδῶ ἡ πράξη δὲν *εἶναι* ἀπλᾶ πεδίο ἀόριστης δυνατότητας ἐφαρμογῆς ἢ προέκτασης τῆς θεωρίας, ἀλλὰ αὐτόνομη ἐνέργεια μὲ δικούς της κανόνες. Καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ ἔχει σημασία νὰ γίνει σωστὰ ἡ σύλληψη τῆς οὐσιαστικῆς αὐτῆς σχέσης: μιὰ παρανόηση

μοιραῖα ὁδηγεῖ ἢ ὁδηγεῖται (αὐτό, μόνο μιά ἀνάλυση συγκεκριμένων ἱστορικῶν στιγμῶν θά μπορούσε νά τὸ δείξει) σὲ ἀντιφατικές κι ἀλλήλοαναιρούμενες πολιτικές θέσεις.

Τὸ πρόβλημα λοιπὸν τῆς ἔννοιας τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου στὸ Μαρξισμό, δὲν εἶναι φιλοσοφικὸ πρόβλημα παρὰ στὸ βαθμὸ πὺ εἶναι λειτουργικὸ γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ σκέψη, μὲ τὴ σημασία ἀκριβῶς πὺ δίνει ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ στὴν ἀρνηση τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας, δταν λέει στὴν XI θέση στὸν Φόυερμπαχ: «ὡς τώρα οἱ φιλόσοφοι ἐρμήνευαν τὸν κόσμον μὲ διάφορους τρόπους—τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι νὰ τὸν ἀλλάξουμε». Οὐτε εἶναι πρόβλημα πὺ μπορεί νὰ λυθεῖ ἀποκλειστικά μέσα στὸ χῶρο τῆς Μαρξιστικῆς ἐπιστήμης σὰν ἐσωτερικὴ ὑπόθεση τῆς ἰδιαίτερης λογικῆς πὺ δέπει τὸ χῶρο τῆς προβληματικῆς τῆς. Εἶναι καθαρὰ ἓνα πολιτικὸ πρόβλημα, ἀκριβῶς γιὰτὶ στὸ Μαρξισμό μιά θεωρητικὴ ἐκλογὴ εἶναι πράγμα ταυτόσημο μὲ τὴν ἐκλογὴ ὁρισμένης πολιτικῆς ταχτικῆς. Γι' αὐτὸ θά πρέπει οἱ διάφορες θεωρητικὲς θέσεις νὰ ἀξιολογηθοῦν στὸ φῶς ὅχι τῆς φιλοσοφικῆς ἢ ἐπιστημονικῆς τους ἀξίας γενικά, ἀλλὰ σὰν προσπάθειες συνακόλουθης ἐφαρμογῆς τῆς Μαρξιστικῆς θεωρίας στὴν πολιτικὴ πράξη.

Τὸ πρόβλημα λοιπὸν εἶναι: ὑπάρχει στὸ Μαρξισμό μιά θεωρία τῆς ἱστορίας καὶ μιά φιλοσοφία; Καὶ πῶς συμβιβάζεται ἡ θέση αὐτὴ μὲ τὴ θέση ὅτι ὁ Μαρξισμός εἶναι ἐπιστήμη; Ἐχουμε δηλαδὴ ὑποθετικά μιά ἐπιστημονικὴ ὀπτικὴ πὺ ἐξασφαλίζει ἐπιστημονικὴ ἐγκυρότητα, ἄρα ἀλήθεια καὶ ἰδεολογικο-πολιτικὴ νομιμότητα, καὶ μιά ἀντιεπιστημονικὴ ὀπτικὴ πὺ παραποιεῖ τὴν ἀλήθεια, ἄρα δὲν νομιμοποιεῖ τίς ἰδεολογικο-πολιτικὲς τῆς βάσεις, καὶ κατὰ συνέπεια τὴν ἐπαναστατικὴ ταχτικὴ πὺ προτείνει. Κατὰ τὴν ἔννοια αὐτὴ λοιπὸν, γίνεται φανερὸ γιὰτὶ τὸ πρόβλημα εἶναι πολιτικὸ. Προσπάθεια οὐδετεροποίησής του μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητας, θά σήμαινε αὐτόματα ἐξοδὸ ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς Μαρξιστικῆς προβληματικῆς, καὶ ἀστικοποίηση τοῦ θέματος, πὺ ἦδη προδίδει ἀστικές, ἄρα ἀντίπαλες, πολιτικὲς θέσεις. Ὁ τρόπος πὺ συνδέεται τὸ θέμα αὐτὸ μὲ τὴ λειτουργία τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου μέσα στὸ Μαρξιστικὸ σύστημα ἰδεῶν, εἶναι τὸ σημειο-κλειδὶ ὅπου σμίγουν ἡ θεωρία καὶ ἡ πολιτικὴ πράξη μέσα στὸ Μαρξισμό, μὲ τίς ἐπιστημολογικὲς ἀρχὲς πὺ προκαθορίζουν γενικά τὸ status φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, σύμφωνα μὲ τὸν παραδεγμένο τρόπο φιλοσοφικῆς ἐρευνας.

Διαμορφώνεται ἔτσι ἡ ἀκόλουθη ἐρμηνεία τοῦ Μαρξισμοῦ: ἂν ὁ Μαρξισμός εἶναι μιά φιλοσοφία ἢ μιά θεωρία τῆς ἱστορίας, σημαίνει ὅτι δέχεται μιά τελεολογία τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης μὲ ὑπερβατικὸ χαρακτήρα. Ἡ ἱστορία γίνεται τότε μιά

κατηγορία οὐσίας, ἓνα λογικὸ ἐννοιολογικὸ κατασκευάσμα πὺ ὁδηγεῖ σὲ κάποια μεταφυσικὴ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἐχουμε δηλαδὴ μιά ἱστορικιστικὴ-ἰδεαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ὅπως στὸν Χέγγελ, ἡ ὁποία ὑπάγει τὸ συγκεκριμένο ἱστορικὸ γίνεσθαι σὲ μιά ἀφηρημένη ἀπόλυτα οὐσία: ἡ ἀληθινὴ ἱστορία ἀποστεῶνεται σὲ κάποιο πνεῦμα ἢ νόημα τῆς ἱστορίας. Ἐπακολουθεῖ ἡ σύμπτυξη τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου σ' ἓνα συνεχὲς φάσμα, ἓνα continuum, ὅπου μέλλον, παρὸν καὶ παρελθὸν εἶναι «στιγμές» στὴ διαδρομὴ π.χ. τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν αὐτοολοκλήρωση καὶ τὸ αὐτοξεπέρασμά του (ὅπως στὸν Χέγγελ) ἢ σὲ μιά θεωρία τῆς ἀνακύκλησης (Vico) ἢ τῆς γέννησης καὶ τῆς φθορᾶς τὸν πολιτισμῶν (Spengler). Εἶναι τώρα αὐτονόητο ὅτι τὸ ἱστορικὸ καὶ πολιτικὸ μῆνυμα μῖς τέτοιες ἱστορικιστικῆς ἱστορικῆς γνώμης θά ἦταν ἡ μοιρολατρία (φαταλισμός) καὶ ἡ ἐπόμενη ἀρνηση κάθε ἀγωνιστικῆς πολιτικῆς πράξης. Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτο σκέλος τοῦ ἱστορικιστικοῦ διαβάσματος τοῦ Μαρξισμοῦ. Τὸ ἄλλο ἀφορᾷ τὸν ἀνθρωπισμὸ: νὰ βλέπει δηλαδὴ ἡ ἱστορία σὰν τὸ ἱστορικὸ τῆς ἐξέλιξης τοῦ ὄντος ἢ τὸν κοινωνικῶν σχέσεων τὸν ἀτόμων. Ἐτσι ὁδηγοῦμαστε σὲ μιά ἰδεολογία τοῦ ὄντος, μιά ὄντολογία, καὶ μιά ἐξατομικευστὴ τὸν κοινωνικῶν σχέσεων, ἀφοῦ υποθέτουμε ὅτι μπορεί νὰ μελετηθοῦν στὸ ἐπίπεδο τὸν ἁπλῶν ἀνθρώπων σχέσεων. Ἐπόμενο εἶναι, σὰν πολιτικὴ συνέπεια τῆς θέσης αὐτῆς, νὰ συγχέεται ὁ Μαρξισμός μὲ κάποιο ἀνθρωπιστικὸ δόγμα (τὸν οὐτοπιστικὸ σοσιαλισμὸ ἢ τὴν ὑπερῆστικὴ φιλοσοφία), ὁπότε ἡ συγκεκριμένη ἐπαναστατικὴ πολιτικὴ πράξη δὲν ἔχει νόημα. Ἀκολουθώντας αὐτὴ τὴ γραμμὴ σκέψης δὲν μπορεί νὰ περιμένει κανεῖς ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἐξέγερση τὸν μαζὸν θά λύσει τὸ ὄντολογικὸ πρόβλημα ἢ ὅτι ἡ πολιτικὴ πράξη θά συντελέσει ἀποφασιστικὰ στὴ μεταβολὴ τὸν κοινωνικῶν σχέσεων πὺ ὑπάρχουν. Ἐτσι ἡ ἱστορικὴ ἀλλαγὴ ξαναγίνεται ἐξάρτηση τῆς τροχιάς τὸν ἀτόμων, καὶ κύριος συντελεστὴς τῆς θεωρεῖται ἡ υποκειμενικὴ διάθεση ἢ θέληση, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ διερεῖνωση τοῦ πραγματικοῦ «εἶναι» τοῦ ἀτόμου. Καὶ πάλι καταλήγουμε σὲ μιά τελειῶς ἰδεαλιστικὴ ἀντίληψη, μιά παραχαρὰ τὸν Μαρξισμό πὺ δὲν μόνον δὲν εἶναι θεωρητικὰ βάσιμη, ἀλλὰ κυρίως ἀφοπλίζει τὴ Μαρξιστικὴ θεωρία ἀπὸ τὸ ἐπαναστατικὸ τῆς δυναμικὸ.

Ἄν λοιπὸν θέλουμε νὰ πιστεύουμε πῶς ὁ Μαρξισμός περιέχει μιά φιλοσοφία ἢ μιά θεωρία τῆς ἱστορίας, θά πρέπει νὰ ἐξηγήσουμε κατὰ τί διαφέρει ἀπὸ ἄλλες θεωρίες τῆς ἱστορίας. Καὶ πρῶτα-πρῶτα τί εἶναι μιά θεωρία τῆς ἱστορίας; Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Althusser: «γιὰ νὰ βρούμε τὸ μυστικὸ τῆς σύλληψης τῆς ἱστορίας μέσα στὸ ὅποιο γίνεται ἀντικείμενο σκέψης τὸ «γίνεσθαι» μῖς κοινωνικῆς ὁλότητας, πρέπει νὰ ζητήσουμε μὲ συνέπεια τῆ

δομή αυτής της κοινωνικής ολότητας».¹ "Αρα οι θεωρίες της ιστορίας δεν είναι φυσικές κι αυτονόητες δημιουργίες του ανθρώπινου μυαλού, αλλά κοινωνικά έργα που υπάρχουν μέσα σ' όρισμένο τόπο και χρόνο, μέσα σ' όρισμένα συστήματα παραγωγής. Και βέβαια αυτό σημαίνει ότι όσο αυτονομισμένες διανοητικές διεργασίες κι αν φαίνονται, τελικά μετέχουν του έποικοδομήματος του κοινωνικού σχηματισμού στον οποίο ανήκουν. Δηλαδή, τουλάχιστο στη γενεσιουργό φάση τους έχουν άπολογητικό και, σ' ευρύτερη έννοια, ταξικό χαρακτήρα. Έπομένως ο ιστορικός χρόνος των διαφόρων θεωριών της ιστορίας είναι και ο ιστορικός χρόνος της οικονομικής-ταξικής τους βάσης, αντίθετα από τον ισχυρισμό του Althusser ο οποίος φτάνοντας την ιδέα της αυτονομίας ως τὰ ἄκρα μιλάει για «σχετική αυτονομία και πολλαπλότητα ιστορικών χρόνων στα διάφορα επίπεδα της υπερδομής».² Δεχόμενοι λοιπόν ότι οι θεωρίες για το ιστορικό γίνεσθαι έχουν ταξικό και ιδεολογικό—με την έννοια της άπολογίας—χαρακτήρα, αντιλαμβανόμαστε ότι σε τελική ανάλυση συμμετέχουν στο οικονομικό παιχνίδι με την προστάθειά τους να παραστήσουν «φυσικό» κι «αυτονόητο» ένα σύστημα ή μιὰ τάξη πραγμάτων που κάθε άλλο παρά τέτοια είναι. Ο ιστορικιστικός τους χαρακτήρας λοιπόν πραγματοποιεί μιὰ μετάθεση στο μεταφυσικό πεδίο συγκεκριμένων προβλημάτων, ενώ ή ήθικη ίκανοποίηση δικαίων αιτημάτων προβάλλει σαν ούτοπική ή χανεται σε κάποιο ἄοριστο «πλήρωμα» της ουσίας της ιστορίας.

Ο ιστορικός χρόνος στις ιδεαλιστικές θεωρίες της ιστορίας λειτουργεί μονοδιάστατα. Υπάρχει διαχρονικά σὲ ἀναφορά με κάποιο σημείο στο χρόνο. Αποκολλάται από τὸ σύγχρονο, το ιστορικά δεδομένο, γιατί αὐτὸς ἀκριβῶς είναι ο στόχος του: νὰ ξεπεράσει τὸ παρὸν διαλύοντάς το σ' ἓνα παρελθόν και σ' ἓνα μέλλον που κι αὐτὰ υπάρχουν ἔξω από κάθε συγκεκριμένη ἀνθρώπινη γνώση. Ἡ ἀνθρώπινη ιστορία ἀνήκει σ' ἓνα "Ον, μιὰ Ἰδέα, μιὰ Οὐσία, πὸν εἶναι κτήματα τῆς Ἀνθρωπότητας, υπάρχουν στον καθένα, και ἄρα σὲ κανένα. Μὲ τὴ λογική αὐτὴ φτάνει τὸ νομοτελειακὸ ιδεαλιστικὸ σχῆμα τοῦ Χέγκελ ν' ἀποδέχεται τὸ συγγενὸ προσωπικὸ κατεστημένο και νὰ ὀδηγεί σ' ἀδιέξοδο τὴν ἔρευνα γιὰ γνώση και ἀλλαγὴ. Στὸ σημείο αὐτὸ ὁ ιστορικός λόγος εἶναι κυρίως φιλοσοφικός λόγος, και πρέπει νὰ μιλάμε γιὰ μιὰ προϊστορία τῆς ἐπιστήμης τῆς ιστορίας, ἀφοῦ ἐπιστημολογικὲς προϋποθέσεις τῆς ιστορικής ἐρμηνείας γίνονται συγκεκριμένες παραδοσιακὲς θέσεις τῆς φιλοσοφίας, κι ἀφοῦ στὸ στάδιο αὐτὸ δὲν εἶναι καν ἐξακαθαρισμένο τὸ ἀντικείμενο τῆς ιστορικής ἀνάλυσης: ἡ ιστορία

προεκτείνει μιὰ μεταφυσικὴ ὄντολογία ἡ παίζει ἀποδεικτικὸ ρόλο σ' ὀρισμένες φιλοσοφικὲς γνωσιολογικὲς θέσεις. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πὸς ἐξελικτικὰ θεωρία τῆς ιστορίας και φιλοσοφία ταυτίζονται. Εἶναι λογικὸ νὰ υποθέσει κανεῖς ὅτι εἶναι σχετικὰ αὐτόνομα ἐπίπεδα θεωρητικής πρακτικής. Ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τους σὺν μέρη τῆς υπερδομῆς στοὺς διάφορους κοινωνικοὺς σχηματισμούς, ἐξελίσσονται και σὺν βίῳ παράλληλοι και ἀλληλοεπιδροῦν.

Μὲ βάση λοιπὸν αὐτὸ πὸς ὥς τώρα ἔχει ἐννοηθεῖ με τὸν ὅρο θεωρία τῆς ιστορίας, εἶναι εὐκόλο νὰ ἐκτιμῇσει κανεῖς τὴν πολεμική πὸν μπορεί νὰ προκαλέσει ἓνας ισχυρισμὸς ὅτι ὁ Μαρξισμὸς εἶναι μιὰ θεωρία τῆς ιστορίας και ὥς ἓνα σημείο μιὰ φιλοσοφικὴ προδιάθεση, ἂν ὅχι συγκροτημένο φιλοσοφικὸ σύστημα. Ὁ κίνδυνος τοῦ ιδεαλισμοῦ και τοῦ ιστορικισμοῦ δὲν ἐξορκίζεται εὐκόλα με τὴ διαβεβαίωση πὸς ὁ Μαρξισμὸς διαφέρει ἀπὸ τὶς ἄλλες θεωρίες τῆς ιστορίας. Ἡ ἀνεστραμμένη διαλεκτικὴ τῆς ιστορίας τοῦ Χέγκελ εἶναι μιὰ ἀρκετὰ φοβερὴ προοπτικὴ γιὰ τοὺς θεωρητικὸς Μαρξιστές. "Αλλά, παρ' ὅλ' αὐτὰ, ὁ Γκράμσι ὀνομάζει τὸ Μαρξισμὸ «φιλοσοφία τῆς πράξης» και ὁ Λουκάς «προλεταριακὴ φιλοσοφία», ἐνῶ ὁ Ἀλτουσέρ ὀχυρομένως πίσω ἀπὸ τὸν στεγανὸ διαχωρισμὸ τῆς ἐπιστημολογικῆς τομῆς δέχεται πὸς εἶναι «θεωρία τῆς ιστορίας» με τὴν έννοια τῆς ιστορικής διαδοχῆς τῶν κοινωνικῶν δομῶν, χωρίς ὅμως νὰ κατονομάζει ποτὲ τὴν κινητήρια δύναμη πὸν εἶναι καθοριστικὴ μέσα σ' αὐτὸ πὸν λέμε δομὴ.

Τελικὰ λοιπὸν εἶναι κανεῖς ὑποχρεωμένος νὰ ξαναγυρίσει στὴν ἀρχικὴ του ἐρώτηση: μπορεί μιὰ θεωρία τῆς ιστορίας νὰ εἶναι ιστορικὰ ἐναργῆς πρὸς τὸν ιστορικὸ χρόνο τὸν ὁποῖον διανύει και ταυτόχρονα νὰ δίνει μιὰ γενικὴ ἐρμηνεία τοῦ ιστορικοῦ γίνεσθαι, ἄρα νὰ ὑπάρχει διαχρονικά; Ποιὰ ἐγγύηση ὑπάρχει ὅτι μιὰ φιλοσοφία τῆς πράξης δὲν εἶναι μιὰ ιδεαλιστικὴ—και μάλιστα ἐσσηνσιαλιστικὴ—ιστορικὴ ἐρμηνεία, ὅπου ἡ «πράξη» θὰ παίζει κάποτε τὸ ρόλο ἀπόλυτης κατηγορίας, ἡ ὅτι ἀντὶ γιὰ φιλοσοφία θὰ ἔχουμε ἓνα φιλοσοφικὸ παιχνίδι γιὰ λόγους πρακτικούς, πὸν εὐκόλα θὰ σηκώσει ὁ, τὴν βάρη τοῦ φορτωσει κανεῖς; Ὑστερα, ἂν και ὁ ὅρος «προλεταριακὴ φιλοσοφία» εἶναι τουλάχιστον ιστορικὰ σωστός, εἶναι δυνατό νὰ καθοριστῇ μιὰ φιλοσοφία ἀπὸ τὸ φορέα τῆς; Ἡ αὐτοσυνείδηση τῆς ἐργατικῆς τάξης πὸν ἔχει ἀναπτύξει διεξοδικὰ ὁ Λουκάς δὲν ταυτίζεται μ' ἓνα ἀπλὸ ἐπαναστατικὸ ὁρμηφυτο. Και τότε προκύπτει ἡ ἀνάγκη νὰ μιλήσει κανεῖς γιὰ εἰσαγωγὴ τῆς φιλοσοφίας στὸ χῶρο τοῦ προλεταριάτου, και ὅχι ἀντίστροφα, ἂν θέλει νὰ γνωρίσει τὸ περιεχόμενο τῆς ἐρευνᾶς τῆς. Ἡ προσήλωση πάλι στὴν ἐνότητα τῆς δομῆς με τοὺς διάφορους συσχετισμοὺς τῶν πάντα σχετικὰ αὐτόνομων ἐπιπέδων τῆς, ἰσορροπεῖ και

1. Althusser: *Lire le Capital*, Tome I, σελ. 120, Maspéro, 1973.

2. Althusser: *Lire le Capital*, Tome I, σελ. 124-25, Maspéro, 1973.

σχεδὸν ἱκανοποιεῖ πολλά ἐρωτήματα, καταργεῖ ὅμως τὸν ζωτικὰ ἀπαραίτητο παράγοντα τοῦ διαλεκτικοῦ ὄλισθου: ἔχουμε διαλεκτική σχέση χωρίς ὄλισθο. Γιατί πᾶς σ' ἓνα τέτοιο ἐπίπεδο ἀφαίρεσης, «δομῇ» δὲν εἶναι παρὰ κάτι καταχρηστικό καὶ συμβολικά ὀλκό.

Με τίς τρεῖς αὐτὲς ἐκδοχὲς ξεπεράσματος τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, ἴσως τοῦ πιὸ σημαντικοῦ καὶ δύσκολου στὴ Μαρξιστική θεωρία, συνδέονται καὶ ἀντίστοιχα πολιτικά σχήματα ἐφαρμογῆς του. Γενικά πρέπει κανεὶς ἐδῶ νὰ υἱοθετήσῃ μιὰ προοπτική ποὺ νὰ θεμελιώνεται στὴ βάση τῆς ἐνότητας θεωρίας καὶ πράξης μέσα στὴ Μαρξιστική θεωρία καὶ πολιτική σκέψη. Ἔτσι στὴν προσπάθεια κατανόησης τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς ἐρμηνείας τοῦ Μαρξισμού, ἡ διαλεκτική σχέση κοινωνικοπολιτικῆς ἱστορίας καὶ θεωρίας πρέπει νὰ ἐπεκτείνεται στὴ διαλεκτική σχέση ἰδεολογίας καὶ πολιτικοῦ κόμματος. Ἐπειδὴ τὸ θέμα τῆς συνέπειας στὶς ἀρχὲς τοῦ Μαρξισμού εἶναι ἐξαιρετικά πολὺπλοκο, χρειάζεταιται προσοχή στὴ χρῆση ὁρῶν ὅπως ρεφορμισμός, ρελατιβισμός κλπ. Ἐδῶ ὅμως βρίσκεται ἡ ζωντανὴ διάσταση τοῦ προβλήματος τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου: τὸ ἐίδος καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ συσχετισμοῦ ποὺ θὰ προκύψῃ σὲ μιὰ δοσμένη ἱστορικὰ στιγμή ἀνάμεσα στὴν ἐπαναστατική ταξικὴ δράση τοῦ προλεταριάτου καὶ τὴς ἀνασχετικῆς δυνάμεως ποὺ ὑπάρχουν μέσα σ' ἓνα δοσμένο παραγωγικὸ σύστημα. Ἀναγκαστικά ἡ γενίκευση τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ἡ νομοτέλεια ποὺ ὑπάρχει καὶ ποὺ λειτουργεῖ σὰν δράμα, ὑπόκειται σὲ μιὰ σμίλευση ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ προβλεφτεῖ, ἀφοῦ εἶναι ἔργο πολλῶν συντελεστῶν, μπορεῖ ὅμως νὰ κατανοηθεῖ ὑπερώτερα, ἀφοῦ προσδιορίσουμε καὶ τὸ ρόλο ποὺ παίζει τὸ κόμμα κάθε φορὰ στὴ διαμόρφωση τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδεολογίας μέσα ἀπὸ τὸν ὄγκο τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας.

Στὴν περίπτωση τοῦ Γκράμσι, ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης ξεκινáει σὰν ἀντίδραση στὸν οἰκονομισμό τῆς Β' Διεθνούς. Τοποθετῶν τὴν ἐπαναστατικὴ λαϊκὴ πράξη στὸ ἐπίκεντρο σύμφωνα μὲ τὸ αὐθορμητιστικὸ βολδονταριστικὸ πνεῦμα τῆς Ρόζας Λουξμπουργκ, καὶ ἀκόμη τοῦ 1905. Ἡ ἴδια ἐρμηνεία βλέπουμε νὰ καταλήγῃ, στὴ δεκαετία 50-60, σὲ μιὰ στεγνὴ ἰδεολογικὴ κομματικοποίηση ποὺ δίνει τὸ χρίσμα τῆς νομιμότητος σὲ κάθε πολιτικὸ ἐλάχιστο τοῦ κόμματος. Κι αὐτὸ, γιατί ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης, ἀφήνοντας τὴ φιλοσοφία καὶ μπαίνοντας στὴν ἰδεολογία μέσα ἀπὸ τὴν κομματικὴ σταλινοποίηση καὶ τὸ μονοπώλιο τῆς Μαρξιστικῆς ὀρθοδοξίας, γνωρίζει μιὰ μόνον «πράξη»: τὴν «πράξη» τοῦ κόμματος καὶ τὸν πολιτικὸ ἄγωνα του. Καὶ ἡ αὐτοσυνειδητοποίηση τῆς ἐργατικῆς τάξης τοῦ Λουκάτς τὰ ἴδια ἱστορικὰ κίνητρα ἔχει: τὴν ἀποφυγὴ ἐνὸς στενὰ ματεριαλιστικοῦ πνεύματος—ποὺ στὴν ἀκρία μορφὴ τοῦ ἀγγίζει τὸν οἰκονομισμό—καὶ τὴν προ-

βολὴ τῆς κριτικῆς ταξικῆς συνειδήσεως τοῦ προλεταριάτου, ἔξω ἀπὸ τὰ καθοριστικά ὄρια ἐνὸς κόμματος ποὺ μὲ τελείως γιακωβινιστικὴ νοοτροπία θέλει νὰ ἔχει τὴν ἀποκλειστικότητα διαμόρφωσης τῆς συνειδήσεως αὐτῆς. Ἔτσι μέσα στὰ ἱστορικὰ πλαίσια τῆς μεταεπαναστατικῆς Οὐγγαρίας (μετὰ τὸ 1919), ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ παίρνει ὑπερεπαναστατικὸ τόνο, γιὰ νὰ πέσει ὅπως ἦταν φυσικὸ στὸ ἄλλο ἄκρο μετὰ τὸ δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο, κι αὐτὸ ὄχι μόνον γιὰ τοὺς σοβιετικούς Μαρξιστές. Δὲν εἶναι μιὰ τρομακτικὴ σὲ συνέπειες ἐλάττωσις τοῦ ἐπαναστατικοῦ δυναμισμοῦ τοῦ Μαρξισμού νὰ ἐκλαμβάνεται τὸ ἴσως συμπτωματικὸ, ἴσως τυχαῖο, σὰν ὁ κύριος δείκτης ἐπαναστατικότητας; Ἄν ὑποθεθεῖ πῶς ἡ διαλεκτικὰ μορφοποιημένη συνειδητοποίηση τῆς ἐργατικῆς τάξης καθορίζει αὐτόματα τὸ κίνημα, δὲν ὀδηγοῦμαστε ἔτσι σ' ἓναν χωρίς προηγούμενο φαναλισμό; Εἶναι ἄραγε δοσμένη αὐτὴ ἡ συνειδητοποίηση, ἀλλὰ, κι ἂν εἶναι, ἡ ἱστορία τῆς συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Μαρξιστικοῦ κινήματος; Ἔτσι, ἀντὶ γιὰ τὸν οἰκονομισμό τοῦ κόμματος ἔχουμε τὸν «οἰκονομισμό» τῆς ἐργατικῆς συνειδήσεως. Ἄντὶ νὰ ξεπεράσουμε τὸ πρόβλημα, τὸ μεταθέτουμε σὲ κάτι τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴ φύση του δεσμεύεται ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη ἱστορικότητα.

Ὁ Ἄλτουσερ ξεκινáει τὴν ἐρμηνεία του μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ διαχωρίσῃ ἀπόλυτα τὸ πρῶμο φιλοσοφικὸ-χεγγκελιανὸ ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο οἰκονομικὸ-ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ Μάρξ, εἰσάγοντας τὴν ἔννοια τῆς «ἐπιστημολογικῆς τομῆς» παρμένη ἀπὸ τὸν Gaston Bachelard: ἡ προβληματικὴ τῆς πρώτης φάσεως τοῦ Μαρξιστικοῦ ἔργου διαχωρίζεται πλήρως ἀπὸ τὴν προβληματικὴ τῆς δευτέρας φάσεως. Ἡ πρώτη φάσις θεωρεῖται «ἰδεολογικὴ» μὲ τὴν ἔννοια ἐνὸς ἀπολογητικοῦ πνευματικοῦ ἔργου ποὺ ἀκόμη ἀπῆχε θεσμοποιημένες ἰδεαλιστικὲς θέσεις, ποὺ θεωροῦνται αὐτόνοητες μέσα σ' ἓνα δοσμένο σύστημα ἢ ἐπιζοῦν τοῦ συστήματος ἔχοντας κάνει παράδοση στὴ σκέψη. Εἶναι δηλαδὴ ἓνας μῦθος ἀπὸ τὸν ὁποῖο βγαίνει ὁ Μάρξ, ὅταν γνωρίσει τὰ ἔργα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Σχηματικά οἱ δύο αὐτὲς προβληματικὲς ἀντιστοιχοῦν στὴ σκέψη τοῦ Ἄλτουσερ στὴ γνωσιολογικὴ διάκρισις «ἀντικείμενου τῆς γνώσεως» καὶ «πραγματικῶν ἀντικείμενων». Τὸ ἔργο τοῦ «νεαροῦ Μάρξ» εἶναι μὲν πραγματικό, ἀλλὰ σὰν πραγματικότητα μέσα στὴ σκέψη ὅπου καὶ μόνον εἶναι ἔγκυρο σὰν γνωστικὸ ἀντικείμενο. Ἡ ἀλήθεια τοῦ ὅμως συντρίβεται μέσα στὴν πραγματικότητα τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας. Ἀντίθετα, τὸ ὄριμο ἔργο τοῦ Μάρξ ἐκκόβοντας ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμὸ καὶ τὴ μυθολογία εἶναι πραγματικὸ ὡς πρὸς τὴ μετάθεσις τῆς δυνατότητας νὰ συλλάβουμε τὴν ἀλήθεια σ' ἓναν τελείως διαφορετικὸ χῶρο, μιὰ νέα προβληματική. Ἔτσι λοιπὸν ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει σχέση μὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, μὲ μιὰ ἴσως θεωρία τοῦ «ἀποξενω-

μένον και αντικειμενικοποιημένο δντος», με μιὰ τελεολογία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. «Ὁλ' αὐτὰ εἶναι ἰδεαλιστικά προβλήματα πρὸς λύση πού μιὰ ἐπιστημονικὴ διάνοια δὲν θέτει ποτὲ στὸν ἑαυτὸ της. Δὲν εἶναι δυνατό νὰ ταυτιστεῖ τὸ ἐπιστημονικὸ μὲ τὸ ἰδεολογικὸ, τὸ σύγχρονο μὲ τὸ διαχρονικὸ.

Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι μιὰ τεράστια παραδοξολογία. Στὸ *Κεφάλαιο* ἀκριβῶς μιλάει ὁ Μάρξ γιὰ τὸν «οἰκονομικὸ νόμο κίνησης τῆς σύγχρονης κοινωνίας»¹ καὶ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν οἰκονομικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν σάν φυσικοῖστορικὸ προτσές. Καὶ ἂν τονίζει τὴ σημασία τῆς ἀφαίρεσης στὴν ἐπιστημονικὴ δουλειά, εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ πρῶτος τόμος τοῦ *Κεφαλαίου* εἶναι ἀφιερωμένος στὴν ἔκθεση ἐμπειρικῶν στοιχείων πού ρίχνουν φῶς στὴν κατάσταση τοῦ καπιταλισμοῦ στὴν Ἀγγλία, ἄρα τὸ ἰδεολογικὸ καὶ ἐμπειρικὸ στοιχεῖο δὲν παύει νὰ εἶναι παρὸν καὶ σ' ἕνα ἔργο καθαρά ἐπιστημονικὸ. Ἐχοντας ἐπίγνωση τῆς ἀντίφασης αὐτῆς καὶ ταυτόχρονα ριγμένους στὴν προσπάθεια ἀποφυγῆς ἱστοριστικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν ἀποχωρήσεων, ὁ Ἄλτουσερ κρατᾷ τὴν ἔννοια μιᾶς Μαρξιστικῆς φιλοσοφίας πού ἰσοδυναμεῖ μὲ «μιὰ θεωρία τῆς διαφοροποιητικῆς φύσης καὶ τῆς ἱστορίας τῶν θεωρητικῶν σχηματισμῶν, δηλαδὴ μὲ μιὰ θεωρία τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστημολογίας».² Ἡ φιλοσοφία αὐτῆ, πού μόνον ὑπαινικτικά δίνεται μέσα στὸ Μαρξισμό (πρέπει νὰ γίνεῖ τὸ ἀντικείμενο ἰδιαίτερης ἐπεξεργασίας), εἶναι γιὰ τὸν Ἄλτουσερ ταυτόχρονα καὶ μιὰ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ταύτιση τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσης μὲ τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο (objet de connaissance καὶ objet réel), πράγμα πού εἶναι ἀντίθετο μὲ τὴν ἐπιστημολογικὴ του θέση. Βλέπει τότε τὸ Μαρξισμό σὰ μιὰ φιλοσοφία πού ἡ ἰδιαιτερότητά της καὶ ἡ ἐπιστημολογικὴ της προϋπόθεση συνίσταται στὸ νὰ διακρίνει μέσα στὴν ἴδια της τὴν προβληματικὴ τὴ διαφορὰ ἐπιστήμης καὶ ἰδεολογίας, καὶ πού λειτουργεῖ ταυτόχρονα σάν ἐπιστήμη καὶ ἰδεολογία. Ἀλλὰ ὁ χειρισμὸς αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα μιᾶς φιλοσοφίας μὲ θετικιστικὴ καταγωγή. Γενικά, ἡ τακτοποίηση αὐτῆ εἶναι πολὺ ὁραία γιὰ νὰ εἶναι πιθανή.

Ἄν δὲν θέλει κανεὶς ν' ἀποφύγει μιὰ τελείως ἐμπειρικὴ ἑρμηνεία, κάνοντας τὸ Μαρξισμό ἕνα χρονικὸ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου τοῦ καπιταλισμοῦ, κι ἂν θέλει νὰ ἐφαρμόσει μιὰ στοιχειώδη μαρξιστικὴ ἑρμηνεία πάνω στὰ φαινομενικὰ ἀντιφατικὰ του σημεῖα, πρέπει νὰ παραδεχτεῖ τὰ λεγόμενα τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ του μεθοδολογία. Ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας χωρὶς πραγματικὸ ἱστορικὰ

ὑποκείμενο, τὴν ἀστικὴ κοινωνία, δὲν εἶναι δυνατή. Ἀλλὰ τὸ ἴδιο ἀδύνατον εἶναι χωρὶς ἔννοιες, πού δὲν εἶναι μεγέθη ἐμπειρικά δοσμένα, οὔτε κατοχυρωμένα ἀπὸ τὴν τρέχουσα λογικὴ, ἀλλὰ ἄλλα τοῦ νοῦ, ἀφαίρεσεις, πού βέβαια προϋποθέτουν κάτι. Ἡ μιὰ ἀξιολογικὴ ἱεράρχηση τῶν κοινωνικῶν δομῶν μέσα στὴν ἱστορία ἢ μιὰ θεωρία τῆς κοινωνικῆς δομῆς μὲ βάση πάλι μιὰ ἱεράρχηση τοῦ τί εἶναι σημαντικὸ καὶ τί ὄχι. Τὸ διπλὸ ἀλλὰ φυσικὸ αὐτὸ παιχνίδι τοῦ χρόνου πάνω στὴν παραγωγή τῆς γνώσης εἶναι πού ἀρνεῖται νὰ δεχτεῖ ὁ Ἄλτουσερ. Κι ἐνῶ στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο δὲν δίνει ποτὲ μιὰ συγκεκριμένη ἀπάντηση, στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας μὲ τὴν ὑποτίμηση τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα-ἀρχῆς καὶ τὴν ἀντικατάστασή του μὲ τὴ «δομὴ», μετατρέπει τὴν πάλι τῶν τάξεων σὲ πολιτικὸ φαινόμενο πού διεξάγεται σ' ἕνα αὐτόνομο πολιτικὸ ἐπίπεδο. Ἄν ὑποθεθεῖ ὅτι ἔτσι ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν ἐμπειρισμὸ καὶ τὸν ἰδεαλισμὸ τῶν ἱστοριστικῶν ἑρμηνειῶν τοῦ Μάρξ (πράγμα πού τελικά δὲν γίνεται), ἀφοπλίζει ὅμως τὸ Μαρξισμό ἀπὸ τὸ ἐπαναστατικὸ του περιεχόμενο κάνοντάς τον ὑπόθεση πολλῶν συντελεστῶν πού ἴσως τελικά λίγη σημασία νὰ ἔχουν γιὰ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα. Κατορθώνει νὰ ἀποχωρίσει ἔτσι μιὰ Μαρξιστικὴ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πράξη πού κανονικά πρέπει νὰ τὴν τροφοδοτεῖ, κι αὐτὸ ὄχι μόνον γιὰ λόγους μεθοδολογίας, ἀλλὰ σάν προτὶν τῆς ἴδιας τῆς ἀνάλυσης. Σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ, δὲ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι «ἡ κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ βρίσκεται ἀκόμη στὰ προστάδιά της».

Περίπου στὸν ἴδιο χῶρο κινεῖται καὶ μιὰ ἄλλη μέθοδος ἑρμηνείας τοῦ Μαρξισμοῦ καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἱστορικοῦ πού χρόνου, πού συνδέεται μὲ τὸ φιλοσοφικὸ ρεύμα τοῦ λογικοῦ ποζιτιβισμοῦ. Τὸ πρόβλημα εἶναι πάλι τὸ ἴδιο: φιλοσοφία ἢ ἐπιστήμη, διαλεκτικὸς ὕλισμός ἢ ἱστορικὸς ὕλισμός. Κινούμενοι οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀπὸ μιὰ θεϊστικὴ πίστη στὴ δυνατότητα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λογικῆς τῆς φτάνουν στὸ σημεῖο νὰ ἀρνοῦνται τὴν ὑπάρξη ἱστορικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς ἐπιστήμης: «δὲν ὑπάρχει πραγματικὸ ἀντικείμενο ἱστορία, ἡ ἀντίληψη ὅτι ὑπάρχει μιὰ πραγματικὴ ἱστορία εἶναι προτὶν τοῦ ἐμπειρισμοῦ».³ Ἐτσι κάνουν ἕνα βῆμα ἀκόμη πρὸς τὸ πέρα ἀπὸ τὸν Ἄλτουσερ πρὸς τὴν ἀναίρεση τῆς πραγματικότητος τοῦ «πραγματικοῦ ἀντικειμένου»: ὁ Μαρξισμὸς δὲν εἶναι ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας γιὰ δὲν ἔχει ἀντικείμενο, καὶ φυσικά οὔτε λόγος νὰ γίνετα γιὰ θεωρία τῆς ἱστορίας ἢ φιλοσοφία. Τί εἶναι τότε ὁ Μαρξισμός; Ἐνα σύστημα ἑννοιών, μιὰ μέθοδος γιὰ ἀνάλυση, μιὰ θεωρία. Ὑπάρχουν γενικὲς ἔννοιες πού γεννοῦν δευτερεύουσες ἔννοιες, πάντα στὸ χῶρο τῆς ἀφαίρεσης. «Οἱ ἔννοιες δημιουρ-

1. Marx: *Critique of the Political Economy*, σελ. 425, Pelican Edition.

2. Althusser: *Pour Marx*, σελ. 39 (Pelican Ed.).

3. Hirst and Hindess: *Pre-Capitalist Modes of Production*, σελ. 317 (Routledge and Kegan Paul).

γούνται καὶ ὑπάρχουν μέσα στὴ γνῶση. Δὲν ἐλαττώνονται οὔτε ἐξάγονται ἀπὸ ὁποιοδήποτε συνδυασμό, 'δοσμένον', 'ἀληθινὸν' συνθηκῶν.»¹ Ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἐννοιῶν ἐπιβεβαιώνεται ἡ διαψεύεται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ τοῦ συνοχῆ καὶ τὴ συνέπειά τους μέσα στὴν ἰδιαίτερη προβληματικὴ τῆς Μαρξιστικῆς θεωρίας. Καμμιά ἀναφορά σὲ δοσμένες καταστάσεις δὲν μπορεί νὰ τὶς ἀξιολογήσει: τὰ γεγονότα δὲν δίνονται, κατασκευάζονται μὲς ἀπὸ θεωρητικὲς πρακτικὲς τοῦ νοῦ. Ἡ χρονικότητα ὅμως ποὺ τονίζει ὁ Μάρξ δὲ μπορεί νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ἔτσι εὐκόλα. Γίνεται ἀποδεκτὸ ὅτι: «ὁ κοινωνικὸς σχηματισμὸς πρέπει νὰ ἀναλυθεῖ σὲ ἀναφορὰ πρὸς μιὰ καθορισμένη ὕλική αἰτιότητα, ὅπου ἀληθινὲς σχέσεις προξενοῦν ὁρισμένα συγκεκριμένα ἀποτελέσματα»,² καὶ ὁ οὐσιαστικὸς ρόλος τοῦ ταξικοῦ ἀγῶνα ἀναγνωρίζεται σάν ὁ βασικὸς παράγοντας ἀναπαραγωγῆς ἢ μεταβολῆς ἐνός κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Γι' αὐτὸ «ὁ Μαρξισμὸς ἐπιμένει στὴν ἀναγκαιότητα μιᾶς συγκεκριμένης (concret) ἀνάλυσης τῆς τρέχουσας κατάστασης».³ Ἀλλὰ ἡ τρέχουσα κατάσταση εἶναι πλασματικὴ καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ ταξικοῦ ἀγῶνα σὲ κάθε ἱστορικὴ φάση δὲν ὑπάρχει, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει καὶ ἱστορία. Μπαίνουμε δηλαδὴ σ' ἓνα φαῖλο κύκλο, ὅπου οἱ ἐννοίες ἀξιολογοῦν καὶ ἐπιβεβαιώνουν ἢ ὄχι ἄλλες ἐννοίες, κι ὅπου ἡ ὕλική αἰτιότητα παίζει διακοσμητικὸ ρόλο ἀφοῦ τὸν ἄρνουνται τὴν ἱστορικὴ τῆς ὑπόστασης. Κατορθώνεται ἡ ταύτιση πραγματικοῦ ἀντικειμένου καὶ ἀντικειμένου γνῶσης μὲ τὴν ἱσπεδωσὴ τῆς δυνατότητας νὰ ὑπάρξει ποτὲ γνῶση ἐξῶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ γνωστικὴ λειτουργία: ἀλλὰ ἔτσι οἱ ἐννοίες ὑπάρχουν ἰδεαλιστικά σάν ἀπόλυτες κι αὐθαίρετες λογικὲς κατηγορίες ποὺ καθορίζουν οἱ ἴδιες τοὺς κανόνες τῆς λειτουργίας τους. Κατὰ τὴ τότε διαφέρει ἡ ἀστικὴ πολιτικὴ οἰκονομία ἀπὸ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία τοῦ Μαρξισμοῦ; Μέσα στὴ δικτὴ τῆς προβληματικῆς θὰ μπορούσε σίγουρα νὰ φτάσει σὲ θαυμαστὴ λογικὴ συνέπεια καὶ συνοχὴ. Τί εἶν' ἐκεῖνο ποὺ ἐπιβάλλει τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ μιὰ προβληματικὴ στὴν ἄλλη, κι ἀπὸ τὸν ἓνα κοινωνικὸ σχηματισμὸ στὸν ἄλλο; Δὲν πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε τὴν ὑπάρξη κριτηρίων γιὰ τὰ ὅποια ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση δὲν μπορεί νὰ δώσει ἐπαρκὴ ἐξήγηση, μπορεί ὅμως νὰ τὰ φωτίσει; Στὸ Μαρξισμὸ ἀναγνωρίζεται ἓνα νομοτελειακό, τελεολογικὸ σχῆμα «ποῦ δὲν μπορεί οὔτε νὰ υπερπηδηθεῖ οὔτε νὰ καταργηθεῖ μὲ διατάγματα φυσικῆς φύσεως τῆς ἀνάπτυξής του, μπορεί ὅμως

ν' ἀπαλύνῃ τοὺς πόνους τοῦ τοκετοῦ».⁴ Μέσα σὲ μιὰ ἐρμηνεία σάν κι αὐτὴν ὅμως ὁ Μαρξισμὸς γίνεται κατὰ στατικὸ, μεταβάλλεται σὲ ὄργανο τῆς ἀνάλυσης. Πρὸς τί; Ἰσως τὴν ἐρμηνεία τῆς σύγχρονης φάσης τοῦ καπιταλισμοῦ. Γιατὶ ὅμως πρέπει νὰ γίνεται αὐτό, γιατί ἡ πάλι τῶν τάξεων ἔχει σημασία; Στὴ *Φτώχεια τῆς Φιλοσοφίας* ὁ Μάρξ λέει ὅτι ὅσο τοῦ «ἐπινουοῦν συστήματα καὶ ψάχνουν πῶς νὰ ξανανιώσουν τὴν ἐπιστήμη. Ἀλλὰ στὸ μέτρο ποῦ ἡ ἱστορία προχωρεῖ μπροστὰ καὶ μαζί μ' αὐτὴν ὁ ἀγῶνας τοῦ προλεταρίου παίρνει καθαρότερες γραμμές, δὲ χρειάζεται πιά ν' ἀναζητοῦν τὴν ἐπιστήμη στὸ μυαλό τους».⁵ Παραφράζοντας τὸν Χέγγελ ποῦ ἔλεγε πῶς «ὅλη ἡ μεταφυσικὴ μπορεί νὰ ἀβροιστεῖ στὴ μέθοδο», ὁ Μάρξ λέει: «Ἀν κανεὶς βρίσκει στὶς λογικὲς κατηγορίες τὴν ὑπόστασιν ὧν τῶν πραγμάτων, φαντάζεται πῶς ἔχει βρεῖ στὴ λογικὴ φόρμουλα τῆς κίνησης τὴν ἀπόλυτη μέθοδο, ποῦ ὄχι μόνον ἐξηγεῖ ὅλα τὰ πράγματα, ἀλλὰ ἐπίσης προϋποθέτει τὴν κίνησιν τῶν πραγμάτων».⁶ Καὶ πῶς κάτω: «Καὶ σὲ τί συνίσταται ἡ κίνησις τῆς καθαρῆς λογικῆς; Στὸ νὰ θέτει, νὰ ἀντιθέτει καὶ νὰ συνθέτει τὸν ἐαυτὸ τῆς—στὸ νὰ σχηματίζεται σάν θέσι, ἀντίθεσι καὶ σύνθεσι...»⁷ Κι ὅλα αὐτὰ ἐνάντια στὸν Πroust τὸν ποῦ ἔκανε τὸ σφάλμα νὰ ἱσχυριστεῖ ὅτι: «Δὲν ὑπάρχει πιά μιὰ ἱστορία σύμφωνα μὲ τὴν τάξιν τοῦ χρόνου» ὑπάρχει μόνον ἡ ἀλληλουχία τῶν ἰδεῶν μέσα στὴ νόηση». Ἐτσι δημιουργεῖται αὐτὸ ποῦ ὀνομάζει ὁ Μάρξ «ἐφαρμοσμένη μεταφυσικὴ» ἢ «λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας». Ὡστε, γιὰ νὰ ξεφύγει κανεὶς ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμὸ μιᾶς ἱστορικιστικῆς ἀντιληψῆς τοῦ Μαρξισμοῦ, δὲν ἀρκεῖ νὰ μπορεί νὰ δεῖ πίσω ἀπὸ τὶς λογικὲς κατηγορίες κοινωνικῆς σχέσεως μέσα σ' ἓνα συγκεκριμένον σύστημα παραγωγῆς: πρέπει νὰ ἀναγνωρίζεται ὅτι αὐτὲς οἱ λογικὲς ἐννοίες εἶναι «ἱστορικὰ καὶ παροδικὰ προϊόντα». Καὶ ἡ ἴδια ἡ λογικὴ λοιπὸν εἶναι ἱστορικὸ φαινόμενο, καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἐγγύθη ἐγκυρότητας ἢ συνθηκολόγησιν μὲ τὸν ἐαυτὸ τῆς μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἔδαφος. Ἐκτός ἀπὸ περιπτώσεις φανεροῦ παραλογισμοῦ, χρειάζεται κάποιο ἄλλο κριτήριον γιὰ νὰ ἐρμηνευτεῖ ἡ κίνησις τῆς λογικῆς. Οὔτε κανὴ τὰ μαθηματικὰ ἔχουν τὸ εἶδος τῆς παρηγορητικῆς σταθερότητας καὶ ἀντοχῆς στὸ χρόνο ποῦ θὰ ἤθελαν πολλοί. Κάθε κλάδος τῆς γνῶσης ἔχει ἴσως τὴ δικὴ του χρονικότητα, καθὼς λέει ὁ Ἀλτου-

1. Hirst and Hindess : *Pre-Capitalist Modes of Production* (introduction, passim).

2. Hirst and Hindess : *Pre-Capitalist Modes of Production* σελ. 9 (Routledge and Kegan Paul).

3. Hirst and Hindess : *Pre-Capitalist Modes of Production*, σελ. 9 (Routledge and Kegan Paul).

4. Marx: *The Poverty of Philosophy*, σελ. 109 (Moscow Publications).

5. Marx: *The Poverty of Philosophy*, σελ. 93 (Moscow Publications).

6. Marx: *The Poverty of Philosophy*, σελ. 93 (Moscow Publications).

σέρ. Και τότε, ποιό το κριτήριο της Μαρξιστικής διαλεκτικής; Το ιστορικά συγκεκριμένο υπάρχει και υπήρχε συνέχεια, γι' αυτό και είναι δυνατό και νά γνωστεί και νά προβλεφτεί η τροπή του. Η Ιστορία είναι πολύ παραπάνω από άθροισμα ιδεολογικών έρμηνειών του εκάστοτε παρόντος, που κάθε μία τους έχει τη λογική της. Στην αλήθεια (ή μήπως «αλήθεια» δεν είναι η εσωτερική τελειότητα και συνοχή των έννοιολογικών συστημάτων και ή έρμηνευτική τους ικανότητα;) των έννοιών που κονταροχτυπιούνται ατέρμονα, πρέπει ν' αντιτάξει κανείς κάποτε την έμπειρική πραγματικότητα. Δεν είναι απαραίτητο ο σεβασμός στην έμπειρία της Ιστορίας, στη ζωή των πραγματικών ανθρώπων μέσα σε πραγματικές συνθήκες, νά οδηγήσει σε μία μηχανιστική κι επιφανειακή γνώση των φαινομένων. Τότε κρατάμε τη διαφορά ανάμεσα σε «φαινόμενο» και «νοούμενο» που υπάρχει στην Καντιανή διαλεκτική και στοιχειώνει την παραδοσιακή φιλοσοφία.

Τότε σάν πολιτική ιδεολογία ο Μαρξισμός γίνεται μία μέθοδος ανάλυσης, όπως ίσως ή κυβερνητική. Δεν είναι ή πίστη, ή αξιολόγηση, που κατευθύνουν την έκλογη. Είναι ή Βεμπεριανή επιλογή του πιο λειτουργικού κι ορθολογισμένου τρόπου δουλειάς. Γιατί στην επιστήμη ή γενικότητα κι ή αξία δεν έχουν θέση. Τότε, γεγονός και αξία είναι διάφορα. Ούτε ή αξία περιέχεται στο γνωστικό πεδίο του αντικείμενου της γνώσης, όπως στον Άλτουσερ. Η πάλι των τάσεων, το επαναστατικό στοιχείο της Μαρξιστικής διαλεκτικής, γίνεται στόχη. Ίδεολογική συνείδηση του προλεταριάτου πώς νά υπάρξει; Ή υπάρχει αυτόνομα κι αυθόρμητα γιά νάρθουνε μετά οι θεωρητικοί νά την εξηγήσουνε; Και ποιος θά «εκπαιδεύσει τον εκπαιδευτή»;

Η φυσική αϊτιοκρατία και οι μέθοδοί της δεν έχουν απόλυτη εφαρμογή στά ανθρώπινα φαινόμενα. Η αναζήτηση κι ή επιβεβαίωση της αλήθειας μπορεί νά γίνει σε πολλά διαφορετικά επίπεδα. Δεν είναι δυνατό νά θελήσει κανείς νά παιγνέει την Μαρξιστική θεωρία ανάμεσα στη Σκύλλα της διάψευσης (falsification) και τη Χάρυβδη της επαλήθευσης (verification). Άρνούμενοι στην επιστήμη του Μαρξισμού νά μπορεί νά συλλάβει το Ιστορικό γίνεσθαι του ανθρώπου σά μία ένότητα μέσ' από την έρμηνεία των κοινωνικών σχηματισμών, αρνούμαστε στο Μαρξισμό τη δυνατότητα νά πραγματοποιήσει την υπέρβαση της διαμάχης φύσης και νοείν, Ιστορικό χρόνο και υποκειμένω, γνώσης και υπαρξης. Γιατί ακριβώς αυτός είναι ο κύριος του στόχος: ή επιστήμη όχι μόνο νά μιλήσει γιά τη ζωή, αλλά νά γίνει ζωή. Η επιστημονική ανάλυση και ή πρακτική της επιστήμης ένσωματώνονται Ιστορικά στην τρέχουσα πραγματικότητα. Γιατί είναι επαναστατικό-επιστημονικό έργο το Κεφάλαιο; Όχι απλά γιατί αναλύνει επιστημονικά

το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής και ξεσκεπάσει το μηχανισμό μέ τον όποιο ή άστική τάξη ιδιοποιείται την υπεραξία που παράγει ή εργατική τάξη πουλώντας την εργατική της δύναμη. Δεν είναι μόνο μία καινοτομία της επιστήμης, αλλά ένας ιδεολογικός εξοπλισμός. Άποκαλύπτει τη λογική που κατευθύνει και συντηρεί αυτό το σύστημα, αυτή την Ιστορική φάση, κάτω από τη φετιχιστική πίστη του δήθεν «φυσικού» κι «αυτονόητου», γιά ν' ανοίξει το δρόμο στο ξεπέραςμα αυτής της λογικής, αυτό του συστήματος, αυτής της επιστήμης. «Τό σύνολο των παραγωγικών σχέσεων συνιστά την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση, που πάνω της ψώνεται μία νομική και πολιτική υπερδομή, και στην όποια αντιστοιχούν συγκεκριμένες μορφές συνείδησης.»¹ Και πιο κάτω: «Η Ιστορική κίνηση γεννάει τις παραγωγικές σχέσεις.» Τό Ιστορικά δοσμένο είναι ή άφετηρία της ανάλυσης, ή όποια σε κείνο τελικά επιστρέφει γιά νά το δια φωτίσει αλλά και νά τραφεί διαλεκτικά άπ' αυτό. Ό χρόνος της φύσης δεν είναι χρόνος του νοῦ. Ούτε ή φύση είναι πάντα «φύση» μέ την έννοια της φυσικής έμπειρίας. Κατάκτηση όμως της φύσης, άπελευθέρωση από τό βασίλειο της ανάγκης, δέ μπορεί παρά νά σημαίνει μακροπρόθεσμα την άσταμatische έλλογη προσπάθεια μέσ' από την όποια τά ύλικά δεσμά θά σπάσουν γιά νά κυριαρχήσει ή συστηματική και προγραμματισμένη κατάκτηση της Ιστορίας.

Τό πόσο βαθιά συνδέεται ή επανάσταση και ο ταξικός άγώνας μέ τό πέσιμο της ταξικής κυριαρχίας του ορθολογισμού και του επιστημονικά παραδεκτού, είναι κάτι που τό συνέλαβε σ' όλη του την έκταση ο Λένιν: «...πώς από τόν επιστημολογικό σχολαστικισμό του έμπειριοκριτισμού δεν πρέπει νά παραλείψει κανείς νά δει την πάλι των τάσεων, μία πάλι που σε τελική ανάλυση καθρεφτίζει τις τάσεις και την ιδεολογία των ανταγωνιστικών τάσεων στη σύγχρονη κοινωνία. Η σύγχρονη φιλοσοφία είναι τόσο ταξική (partisan) όσο ήτανε ή φιλοσοφία δυό χιλιάδες χρόνια πριν.»² Όσο γιά τις σύγχρονες τάσεις στην αντιμετώπιση του επιστημολογικού προβλήματος: «...τό πραγματικό σημαντικό είναι άν ή πηγή της γνώσης αυτών των συσχετισμών (αϊτιακών) είναι ο αντικειμενικός φυσικός νόμος ή οι κατηγορίες του μυαλού μας.»³ Δεν είναι τυχαίο πώς στις έπίσημες έκδοχές του σοβιετικού Μαρξισμού υποστηρίζεται ότι ή πρόοδος της κοινωνίας προς τό σοσιαλισμό είναι μία κανονική διαδικασία καθοριζόμενη από αντικειμενικούς

1. Marx: *Τό Κεφάλαιο*, εισαγωγή. (Έκδόσεις Μόρφωση, 1953).

2. Λένιν: *Ματειαλισμός κι Έμπειριοκριτισμός* (Progress Publication, Moscow, άγγλική έκδοση, σελ. 434).

3. Λένιν: *Ματειαλισμός κι Έμπειριοκριτισμός* (Progress Publication, Moscow, άγγλική έκδοση, σελ. 183).

νόμους, ἀνεξάρτητους ἀπὸ τῆ θέληση καὶ τῆ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ στασιμότητα στὸ ἰδεολογικὰ δυναμικὸ στοιχεῖο τοῦ Μαρξισμοῦ συνεπάγεται μιὰ θυσία τῆς ταξικῆς συνείδησης σὲ μιὰ ἀόριστη χρονικότητα. Ἀλλὰ ἡ πίστη στὴ σημασία τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ μόνο σὲ σχέση μὲ τὶς βαθιὲς ρίζες τῆς στὴν ἐπαναστατικὴ ταχτική. Ὁ συσχετισμὸς κάποιας τελεολογικῆς προσήλωσης στὸ ἱστορικὸ προτσὲς καὶ τῆς ἐπαναστατικῆς συνείδησης (ποὺ ἀκριβῶς μὲ τὸ προτσὲς αὐτὸ καλεῖται ν' ἀναμετρηθεῖ), ἀνήκει στὴν κοινωνικο-ἱστορικὴ στιγμή ποὺ περνάει κάθε φορὰ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα.

Σταθερὰ μεγέθη στὸ συσχετισμὸ αὐτὸ εἶναι ὁ βαθμὸς ἀνάπτυξης τῆς ταξικῆς πάλης καὶ ὁ ρόλος τοῦ ἐκάστοτε κομμουνιστικοῦ κόμματος στὴν ἐρμηνεία καὶ ταχτική ποὺ διοχετεύει.

Ὁ ἱστορικὸς χρόνος στὸ Μαρξισμό λειτουργεῖ ἐντελῶς ἰδιαίτερα γι' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν κάνει ἐπανάσταση, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἀξιολόγηση. Καὶ γι' αὐτοὺς φυσικὰ οἱ φιλοσοφικὲς διαστάσεις τοῦ προβλήματος δὲν μπορεῖ παρὰ ν' ἄχουνε ἀνασταλτικὸ κι ἴσως ταξικὸ χαρακτήρα. Ἡ ἀλήθεια ποὺ ἀναδύεται ἀπ' αὐτὸ εἶναι πὼς ἡ μάχη γιὰ τὴν ἱστορία θὰ δοθεῖ μέσα στὴν ἱστορία, ὄχι ἔξω ἀπ' αὐτήν.